

“Het genoeglijke landmansleven”

Het leven van den Nieuw- en Sint Jooslandschen Landbouwer gedurende de tweede helft der negentiende eeuw II

Vooraf

Dit is het tweede deel van het verhaal dat Ferdinandus Pieter Polderdijk (1860-1944) op tachtigjarige leeftijd liet opschrijven. Het is het verhaal over het boerenleven in Nieuw- en Sint Joosland in de tweede helft van de negentiende eeuw. Dit stuk is nooit eerder gepubliceerd en is in bezit van de familie Polderdijk, woonachtig op de hofstede Nieuwlandsrust in

Nieuw- en Sint Joosland. De tekst is door Piet Zuidweg in 2008 op een aantal punten geredigeerd. Zuidweg heeft in 2007 een uitgebreide biografie geschreven over Polderdijk. Voor meer informatie hierover zie *De Wete* van oktober 2008, waarin het eerste deel van deze tekst is gepubliceerd, voorafgegaan door een korte biografische schets van Polderdijk.

Omtrent het maatschappelijk leven van de boerenbevolking nog het volgende. Het leven op de hofsteden was rustig en met weinig afwisseling. Het was altijd maar doorwerken van 's Maandags tot Zaterdagavond. De winteravonden waren wel gezellig. Wanneer het donker werd en de arbeiders in de schuur het werk neerlegden, kwamen de knechts en meiden in de huiskamer bijeen; de knechts gingen met den boer bij den open haard, waarop een houtvuur brandde, zitten en de vrouw met de meiden vonden een plaats aan de tafel en hielden zich bezig met stoppen en naaien. De boer en de knechts brachten den avond door met de krant of in een boek te lezen. Bij sommige boeren werd ook wel met de kaarten, het dam- of dominospel gespeeld. Om zeven uur werd het avondmaal gebruikt, waarna de baas met de knechts naar de schuur gingen om te zien of alles in orde was, en na de paarden nog eens voedsel te hebben gegeven bestaande uit wat haksel met een paar mangelwortels en een bos haver-, erwten- of boonstro, werd de schuur gesloten en nadat de knechts nog een poosje om den

haard hadden gezeten ging het gezin om half negen, uiterlijk negen uur ter ruste. En zoo volgde de ene dag op de andere. In den winter moesten de knechts om beurt 's Zondags thuis wachten om het vee te verzorgen, en die dan vrij was ging naar zijn ouders op het dorp of als zij er lust in hadden, naar de kerk en 's middags werd dan gewoonlijk met de kameraden een wandeling door de gemeente gemaakt. De herbergen werden niet druk bezocht. 's Avonds met den eten om zeven uur moest men weer op de hofstede thuis zijn. Nu was het veelal de gewoonte, dat 's Zondagmorgens de knechts en meisjes ter kerke gingen en 's middags de boer en boerin. Nu gingen soms de jonge lui, als zij wisten dat de laatstgenoemden ter kerke waren, de meisjes op de hofstede een bezoek brengen. Men ging dan “om de thee”, maar bij het thuis komen van den boer vertrok men weer en konden de meiden weer aan het werk: kippen en varkens eten geven en de koeien melken. Wanneer een jongen met een meisje vast verkeer had, bleef deze op de hofstede koffie drinken en als het zomer was, na het melken

met zijn meisje gaan wandelen. Hadden de jongens niet veel vrij af, de meisjes nog minder; wanneer ze op Zondagmorgen naar de kerk wilden, moest er nog hard op tijd gewerkt worden om daar op tijd te komen. Kwam men uit de kerk, dan zich spoedig weer verkleeden, om één of meer koeien te melken, die pas hadden gekalfd en driemaal per dag moesten gemolken worden. Wanneer zij ter catechesatie gingen, konden zij er door de week op een middag eens een paar uur uit, maar overigens waren zij dan ook nooit vrij, uitgezonderd enkele zoogenaamde hoogdagen als met Paschen, Pinksteren, Middelburgsche kermis, Sint-Maartendonderdag en Kerstmis. Maandag Paschen hadden zij van 's morgens ongeveer negen uur den geheelen dag en avond vrij, met Pinksteren hadden zij Maandag en Dinsdag vrij (dan was het Nieuwlandsche kermis), met Middelburgsche kermis hadden zij de laatste Zaterdag vrij, met Sint-Maartendonderdag van 's morgens negen à tien uur, evenals ook de tweede Kerstdag.

Zooals gezegd, al hadden de boerenknechts ook niet veel vrije dagen, zij hadden er meer dan de meisjes, want zij hadden ook de derde Paaschdag 's middags vrij. Met Pinksteren hadden zij drie dagen en vooral de Dinsdag was een belangrijke dag voor hen, want dan werd er sedert 1824 de jaarlijksche ringrijderij gehouden, waaraan toentertijd bijna alle boerenknechts en boerenzoons deelnamen en waarna dan 's avonds en den volgenden nacht tot in de kleine uurtjes in de herbergen werd gefuifd.

Ook de laatste Zaterdag van Middelburgsche kermis hadden de boerenknechts vrij af en werd door hen de kermis bezocht. Ook velen die een meisje hadden, gingen

dien dag met een gezelschap in een z.g. Jan Plezierrituig een reisje door Walcheren maken. De Sint-Maartendonderdag (de eerste Donderdag na 11 November) was voor hen een vrije dag. Zij brachten dan gewoonlijk een bezoek aan de markttag te Middelburg, kwamen dan met den avond naar het dorp terug en brachten daar den

*Man in Nieuwlandse dracht, 1880/90.
(Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata Prentbriefkaarten, nr. ZI-P-09310)*

verderen avond in de herberg met biljart- of kaartspel door. Met Kerstmis waren ze vrij de eerste, tweede en 's middags van den derden dag, behalve den dag, wanneer het hun beurt was om thuis te wachten. De arbeiders hadden vrij op Zondag, Nieuwjaarsdag, twee Paaschdagen, twee Pinksterdagen, een Kermisdag, Sint-Maartendonderdag en drie Kerstdagen. Sint-Maartendonderdag hadden vele arbeiders de gewoonte om te Middelburg hun wintervoorraad van steenkolen te kopen.

34		13—19 Augustus.
13	ZONDAG.	In groote steden denkt men te veel aan zich zelve, in kleine te veel aan anderen.
14	MAANDAG.	Tarwegemeend
15	DINSDAG.	Tarwegemeend
16	WOENSDAG.	Bij den Tarwegesmeem met Machines.
17	DONDERD.	
18	VRIDAG.	Getrouwd Dingeman de Visser en Johannes Rijkse
19	ZATERDAG.	Naar Lomburg geseert met de Ridders.

35		20—26 Augustus.
20	ZONDAG.	Kies het bedrijf en de levenswijze die voor u de geschiktste zijn, en de gewoonte zal u die ook de aan- genaamste maken.
21	MAANDAG.	De tarwe binnen naar de boonen gaansman
22	DINSDAG.	Bouwmester 225 boestron bij de 100 is 27
23	WOENSDAG.	De watergang verweid aan de geerster
24	DONDERD.	
25	VRIDAG.	Is gaimse bevalen van den meijer onreeren verbragen En schip verbrand voor Eamant
26	ZATERDAG.	de paard de boonen af

Agenda van het jaar 1876, eigendom van Cornelis Polderdijk, landbouwer op de hofstede Nieuwolandsrust. De agenda was een uitgave van W.E.J. Tjeenk Willink te Zwolle en getiteld 'Almanak voor den Zeeuwschen landman voor het schrikkeljaar 1876', 29ste jaargang. Het eerste deel bevatte allerlei wetenswaardigheden en informatie voor de landbouwer, het tweede deel was een jaargenda. Getoond worden de weken 34 en 35. Op 18 augustus trouwden Dingeman de Visser en Johannes Rijkse. Zeer waarschijnlijk waren beiden werkzaam bij Polderdijk. Op 25 augustus beviel Cornelis' dochter Jannetje van een dochter (Elizabeth van Waarde). Op andere dagen zijn diverse werkzaamheden uitgevoerd. (collectie J.M.I. de Buck)

Zij kregen dan daartoe van hun baas een paard en wagen om de kolen af te halen. Men zag dan dien dag ook niet zelden een heele rij wagens voor een kolenpakhuis in

de Nieuwstraat staan om ieder op zijn beurt geholpen te worden.

Wat betreft de arbeidersvrouwen, deze hadden een zeer slaafsch leven, want vanaf de maand Maart ging men op het veld werken en als de bieten waren gerooid, met den man samen tot November toe. Zij werkten echter een half uur minder per dag dan de mannen, want een kwartier voor elf of om elf uur gingen zij naar huis om voor het middagmaal te zorgen. Indien zij jonge kinderen hadden, was hun leven al bijzonder zwaar, want dan werden 's morgens vroeg die kinderen naar een vrouw aan huis gebracht die de verzorging daarvan dan op zich nam, tot de moeder ze 's avonds weer kwam afhalen. Sommige dier vrouwen stonden dan 's Maandags om drie uur op om de wasch te doen voor zij naar het veld gingen, en wanneer zij hun huishouden eenigszins in orde wilden

houden, waren zij noodgedwongen om 's Zondags te zitten naaien en stoppen en dan bedroeg het loon van een vrouw slechts zestig cent per werkdag, wanneer ze in dagloon werkte. Bij aangenomen werk werd meer verdiend.

Ook de boer en de boerin hadden een druk leven, vooral de laatste want behalve dat zij voor de huishouding moest zorgen, moest zij ook toezicht houden bij het karnen en botermaken en voor de maaltijden zorgen, enz. Boerendienstmeisjes waren er echter gemakkelijker te krijgen dan thans, want de arbeidersdochters werden gewoonlijk boerendienstboden, want het gaan dienen in de stad werd door de boerenmeisjes nog zelden gedaan. De knechts en dienstmeisjes leefden geheel met den baas en de vrouw mede en werden dan ook beschouwd als leden van het gezin, in tegenstelling met gebruiken in de stad.

Den voeding bij den boer was goed. Er werd overvloedig varkens- en rundvleesch gebruikt. 's Morgens brood met spek en in den winter wel rundvleesch, 's middags aardappelen met varkens of rundvleesch met gestoofde appelen of peren of ingemaakte snij- of suikerboonen of zuurkool en 's avonds weer brood met spek of vleesch. 's Middags werd er ook wel eens een ander gerecht opgedischt, b.v. in den winter, witte of bruine boonen, met boter en suiker; maar bruine boonen ook wel met stroop, rijst of rijst met krenten, soep, waarin dan soepenbeenderen (van een geslachte koe) werden gekookt. Ook werd er wel rijstpap en vooral in den winter erwtensoep gegeten, waarin dan een stuk spek of varkensrib werd gekookt. Dit spek werd dan met een snede brood bij de erwtensoep opgegeten. Op Vrijdagmorgen

was het op de boerderij bakdag d.w.z. dan bakte de boerin in den bakoven, die toen op elke boerderij aanwezig was, het brood voor een heele week. Een enkele maal in den winter, bakte de boerin, wanneer er een varken was geslacht, van de versche worst worstebroodjes, die dan tot de koffie 's morgens om negen uur of 's middags om vier uur werden gebruikt. Ook bakte de boerin wel eens een krentenbrood, hetgeen dan dezelfde middag warm met melk of ook wel met gesmolten boter en suiker werd gegeten, men noemde dat "dikke koeke". Een enkele maal werd in den winter "Poffertjes" gegeten: dit waren gestoomde kleine aardappelen. Zij werden in een ijzeren pot bereid, waarin op de bodem een klein beetje water werd gedaan en eenige dungseden reepjes spek werden gelegd. Nadat de pot met het deksel en langs den rand nog met een doek was gesloten, werden de aardappelen over het vuur gaargestoomd. Het vet van het spek was dan door de aardappelen opgenomen. Een ander smakelijk gerecht was het z.g. "Jan in den zak", er werd een krentenbrood gekneed, maar in plaats van gebakken, werd dit in een linnen zak gedaan, nadat het eerst met wat gesmolten rundvet was ingesmeerd, vervolgens werd het in een ijzeren pot met water en jus van rundvleesch over een houtvuur gaargestoomd. Het was brood zonder korst en werd dan 's avonds met gesmolten boter en suiker gegeten. Zoals men weet is pasgebakken brood moeilijk te snijden. Dit brood werd dan ook niet gesneden, maar op een plank gelegd en met een dikke draad werden de sneden eraf gesneden, door den draad, evenals of men zaagde, heen en weer door het brood te trekken. Wanneer er kinderen waren

was dit voor hen een aardigheidje: zij moesten het brood zagen.

Een minder bekend maar door sommigen om lekkernij geprezen gerecht, waren de dikke varkensdarmen, die na zorgvuldige reiniging door dikwijls uitspoelen en zouten in stukken werden gesneden en in de pan met in stukken gesneden appelen (zoete) werden gebakken en daarna met brood hetzij warm of koud werden gegeten. Wanneer 's middags geen aardappelen waren gegeten, was het in den winter nogal eens gebruik om 's avonds veldsla te eten. Deze werd na fijn gesneden te zijn met gestampde aardappelen en gesmolten vet met stukjes spek dooreen gemengd en warm gegeten. Op dezelfde wijze wordt er van andijvie ook wel eens een avondmaal gemaakt. Door de boeren werd er zeer zelden bij den slager spek of vleesch gekocht. Elke boer mestte zijn benodigde varkens. Het eerste varken werd gewoonlijk in November geslacht en na gelang de grootte van het gezin gedurende den winter nog een of meer varkens. Al het vleesch en spek werd gezouten daar dit tot in den zomer moest worden bewaard. Het spek zelfs tot aan den volgenden slachttijd. Was omstreeks half den zomer de worst en hutspot (krippen) verbruikt, dan werd nog wel eens een kalf of schaap geslacht. Tegen Kerstmis werd op vele boerderijen een vette koe geslacht. Men slachtte die dan samen met de buren en elk kocht dan daarvan, wat hij van noode had, b.v. een voet of een half voet (= $\frac{1}{4}$ of $\frac{1}{8}$ van het gewicht). Ook dit vleesch werd ingezouten en daarvan den geheelen winter als pekervleesch gegeten.

Had de boerin een druk leven, ook de boer had elken dag zijn bezigheden te verrichten. In den winter vindt hij zijn dagelijksche bemoeiingen in de schuur of op het erf en zoodra de voorjaarswerkzaamheden op het veld begonnen, was er werk te over met alles te regelen en waar noodig een handje mee te helpen. Op Donderdag werd door hem geregeld de markttag in Middelburg bezocht, waar hij op de graanbeurs zijn graan verkocht of met veekooplieden handel dreef. De boerinnen gingen niet altijd mede naar de stad, want de boter en de eieren werden door handelaars op de hofstede afgehaald en volgens den prijs van den laatst voorgaanden markttag te Middelburg betaald.

Boerenkoopdagen werden door de boeren druk bezocht, ook wel die in Zuid-Beveland en door sommigen ook wel de Meikoopdagen in Zeeuwsch-Vlaanderen. Van reizen b.v. naar buiten de provincie was toen nog geen sprake, tenzij enkelen eens een verafwonend familielid bezochten. In den zomer was het te druk om eenige dagen van huis te gaan en in de winter is reizen in 't geheel niet aantrekkelijk. Ook de reisgelegenheden waren in dien tijd nog zeer beperkt. Eerst in 1872 kon de spoorlijn Middelburg bereiken, voor dien tijd moest men om in Holland te komen gebruik maken van de stoomboot, die voer van Middelburg op Rotterdam.

Burenvisites werden in den zomer altijd gehouden. Enkele goede vrienden en familieleden kwamen dan 's middags met hunne vrouwen om twee uren reeds op bezoek, om echter 's avonds reeds om ongeveer acht uur te vertrekken. De mannen gingen dan de vruchten te velde eens opnemen, terwijl de vrouwen den tuin en het erf eens rondwandelden. Bij bezoek

van visite had de tuin en het erf zoowel als de gebouwen een bijzondere beurt gekregen en was alles netjes opgepoetst. Dat de visite ruim onthaald werd, spreekt vanzelf. 's Middags werd eerst thee met een snoepje gepresenteerd en 's avonds na de wandeling een koffiemaal, brood met ham en krentenbrood met kaas, om dan voor het naar huis gaan nog een glaasje wijn te gebruiken.

De November veemarkten te Goes werden door de Nieuwlandsche boeren vaak bezocht. Ook de z.g. Meidinsdag brachten vele boeren met hun vrouwen een bezoek aan Goes, de vrouwen om zich in Goes een nieuwe kaphoed aan te schaffen, die in Middelburg niet te koop waren en de boeren een Zuid-Bevelandsche boerenhoed, welke evenmin te Middelburg was te verkrijgen. Dit vond zijn oorzaak hierin, dat de boeren- en boerinnendracht te Nieuwen Sint Joosland veel meer met die van de Zuid-Bevelanders overeen kwam, dan met die van Walcheren. De oorzaak daarvan was, dat de gemeente tot 1818 een afzonderlijk eilandje was geweest en dat de eerste bewoners van Sint Joosland, vooral

De hofstede De Eendracht in de Oud Sint Jooslandpolder. De boerderij is in november 1944 als gevolg van een bombardement verwoest. (Zeeuws Archief, Historisch-topografische atlas Middelburg, nr. HTAM-B-1726)

boeren waren afkomstig uit Zuid-Beveland. Voor er een trein reed, dus voor 1872, moest men naar Goes reizende, het Sloe overvaren. De boeren lieten zich dan met hun vrouwen in hun eigen rijtuig door een knecht naar het Sloeveer brengen, om dan, wanneer men met de veerboot de overzijde had bereikt, met een diligence, welke van Goes naar het Sloeveer een geregelde dienst onderhield, Goes te bereiken. De terugreis werd dan op dezelfde wijze gemaakt. Zoodra de trein reed werd natuurlijk de reis met den trein gedaan. Met Pinksterdrie, als op het dorp naar den ring werd gereden, gingen de boeren en boerinnen, vooral de jongeren met de kinderen, wel eens een kijkje nemen, maar waren dan 's avonds weer tijdig thuis. Ook de Middelburgsche kermis werd Donderdag met vrouw en kinderen bezocht; dan werd nooit verzuimd om wafelen of

poffertjes in de kraam op de markt te gaan eten, en werd wel eens een of andere kermisgelegenheid bezocht, b.v. een paardenspel, enz. Voor kinderen was dien dag een bijzondere feestdag, want niet alleen dat ze een ritje in de carrousel mochten doen, maar ze verlustigden zich vooral in de kraamen, waarin dan voor elk door vader of moeder een stuk speelgoed werd gekocht en 's avonds om zeven uur reed men dan weer huiswaarts.

Bij verjaardagen van een lid van het gezin, werden dikwijls koeken gebakken, bij z.g. kroonjaren kwamen dan vele familieleden op bezoek om den jarigen, of de jarige geluk te wenschen.

Van Sint-Nicolaasfeest werd bij de boeren niet veel drukte gemaakt. Den 6 December

Een vrouw en een meisje in Nieuwlandse dracht op het erf van een boerderij bij de kippen. Bij de muur staan melkgerei en links een ontromer. (Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, Zelandia Illustrata Prentbrieffkaarten, nr. ZI-P-09193)

werd 's morgens bij de koffie Sint-Nicolaasgebak gepresenteerd. Wanneer er kinderen in het gezin waren, mochten deze 's avonds den vijfden December hun "klompje" op de haardplaat zetten want Sint-Nicolaas met zijn knecht "Zwarte Piet" kwamen immers 's nachts over het dak van het huis en door den schoorsteen om aan de brave kinderen geschenken te brengen. Dit was voor de kinderen een geweldige attractie, 's morgens waren zij reeds vroeg wakker vol spanning hoe Sinterklaas hun wel bedacht had. Zoodra zij van moeder het bed uitmochten, waren zij spoedig bij de klomp, die dan gevuld was met lekkers en nog een stuk speelgoed naast de klomp. Door de bakkers op het dorp werden voor Sint-Nicolaasdag gewoonlijk bijzonder groote stukken van dat gebak gemaakt, b.v. in den vorm van een paard, koe, molen, enz. Deze stukken werden dan nog met reepjes verguld papier beplakt en voor het winkelraam te koop gesteld. Ook werd op den Sint-Nicolaasavond, of meestal op den volgende Zaterdagavond, in de her-

bergen dit gebak verloot. Dit laatste sedert lang in onbruik geraakt.

De Kerstdagen werden op de hofsteden stil gevierd. Meestal werd dan de tweede en derden dag de avond door de huisgenoten doorgebracht met het spelen van een of ander gezelschapspel, b.v. slabberjan, kieën, domino of door de kinderen met het ganzenbord. Ook werd er dan wel eens een gezelschap van jongens en meisjes gevormd, die dan den avond bij den herbergier een kamertje afzonderlijk in gebruik namen en daar met een gezelschapspel den avond en den nacht tot in de korte uurtjes doorbrachten. De Kerstmiddagen werden door de jongelui en ook wel door ouderen van het dorp in de herbergen met biljarten of kaarten doorgebracht.

Op Oudejaarsavond werd op sommige boerderijen "Oudejaar uit en Nieuwejaar ingespeeld" met een of ander gezelschapspel, om dan elkander zoodra de klok twaalf uur sloeg, geluk te wenschen in het Nieuwejaar. Dit werd dan met een hartigen dronk bezegeld. Ook op het dorp en in de herbergen werd er dan wel eens door gezelschappen gespeeld.

Men zou hier nog kunnen bijvoegen, dat wat de boeren betreft sommigen van de vooraanstaanden lid waren van het gemeentebestuur of van de kerkvoogdij of diaconie, hetgeen hen zoo nu en dan eens een vergadering deed bijwonen. Sommigen waren ook al lid van de afdeling Walcheren van de Zeeuwsche Mij. van Landbouw en Veeteelt, hoewel velen zich daarvan nog afzijdig hielden. Een reeds in 1842 in onze gemeente opgericht leesgezelschap telde verschillende boeren onder zijn leden.

Bij de tegenwoordige stroom van lektuur

zou men niet kunnen geloven, dat er omstreeks 1840 in mijn gemeente slechts drie gezinnen waren, waar een krant werd gelezen, n.l. bij den predikant, den schoolmeester en bij één boer. Thans worden er meer dan 80 verschillende couranten, tijdschriften en vakbladen verspreid.

Al het voorgaande samenvattende zou men geneigd zijn met den dichter Poot te zeggen: "Hoe genoeglijk rolt het leven des gerusten landmans heen." Dat dit ook lang niet altijd het geval is, zal de dichter ook wel geweten hebben, want de boeren hebben evenals elke andere stand in de maatschappij in het gezin te kampen met ziekten en allerlei tegenspoed. Ziekten onder het vee en paarden komen veelvuldig voor en geheel of gedeeltelijke oogstmislukking blijft niet zelden uit. Was er in het derde kwartaal der 19de eeuw in de boerenstand wel eenige opleving, het laatste kwartaal kenmerkte zich door veel slechte oogsten veroorzaakt door te veel regen. Vooral de jaren 1879, '81 en '94 waren voor den boer al buitengewoon slechte jaren te meer nog daar de graanprijzen zeer laag werden; zoo werd b.v. de tarwe in het najaar van 1894 nog beneden de f 5,00 op de beurs te Middelburg verkocht, ook de vee prijzen waren laag en vele beesten stierven door het natte weer aan tuberculose. Een en ander was dan ook de oorzaak, dat in die jaren vele landbouwers financieel zijn ondergegaan.

F.P. Polderdijk,
Nieuw- en Sint Joosland, 25 October 1940